

UDK:930

Fazliddin CHORIYEV,
Toshkent Amaliy fanlar universiteti katta o'qituvchisi
E-mail. choriyevfazliddin8@gmail.com

PhD U.Usarov taqrizi asosida

O'ZBEKISTON SSSR QISHLOQ XO'JALIGI TIZIMIDA PAXTACHALIKNI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Аннотация

Mazkur maqolada O'zbekiston SSSR qishloq xo'jaligi tizimida paxtachalikni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar hamda uning o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Xalq xo'jaligi kompleksi, paxta monokulturas, oq oltin, paxtachilik, paxta bazasi, qishloq xo'jaligi mahsulotlari, irrigatsiya loyihalari, paxta tozalash, paxta yog'i, to'qimachilik sanoati, ip yigirish, to'quvchilik, paxta yetishtirish amaliyoti, paxta yetishtirish infratuzilmasi.

РЕАЛИЗОВАННЫЕ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ СИСТЕМЕ УЗБЕКИСТАНА СССР ДЛЯ РАЗВИТИЯ ХЛОПКОВОДСТВА И ЕГО СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация

В данной статье описаны широкомасштабные реформы, реализованные в сельскохозяйственной системе Узбекистана СССР для развития хлопководства и его специфические особенности.

Ключевые слова: Народнохозяйственный комплекс, хлопковая монокультура, белое золото, хлопководство, хлопковая база, сельскохозяйственная продукция, ирригационные проекты, хлопкоочистка, хлопковое масло, текстильная промышленность, прядение, ткачество, практика хлопководства, инфраструктура производства хлопка.

THE AGRICULTURAL SYSTEM OF UZBEKISTAN USSR FOR THE DEVELOPMENT OF COTTON AND ITS SPECIFIC FEATURES

Annotation

This article describes the wide-scale reforms implemented in the agricultural system of Uzbekistan USSR for the development of cotton and its specific features.

Key words: National economic complex, cotton monoculture, white gold, cotton farming, cotton base, agricultural products, irrigation projects, cotton ginning, cotton oil, textile industry, spinning, weaving, cotton growing practice, cotton production infrastructure.

Kirish. Sovet Ittifoqining (SSSR) xalq xo'jaligi kompleksi markazlashtirilgan rejali iqtisodiyot bilan tavsiflanadi, bunda davlat iqtisodiy faoliyatning barcha muhim tomonlarini, shu jumladan ishlab chiqarish, taqsimlash va narxlarni nazorat qiladi. Bu tizim keng Sovet hududida iqtisodiy tenglik va rivojlanishga erishish uchun jadal sanoatlashtirishni, kollektiv dehqonchilikni va resurslarni qayta taqsimlashni ta'minlashga qaratilgan edi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekiston SSSR qishloq xo'jaligi tizimida paxtachalikni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari va ahamiyatiga doir ma'lumotlarni yoritishda davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyevning ilmiy va fundamental kitoblari, K.Bedrinsev, V.Lenin, S.Ziyadullayev, va P.Baratovning tarixiy asarlaridan foydalanildi.

Shuningdek, maqolada tarixiylik, analiz va sintez, qiyosiy-tipologik tahlil, izchil-xronologik yondashuv usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbekiston, birinchi navbatda, paxta yetishtirishga katta e'tibor berilgan yirik qishloq xo'jaligi markazi sifatida belgilandi. "Paxta monokulturas" deb nomlanuvchi O'zbekiston qishloq xo'jaligi sohasi asosan "oq oltin" deb ataladigan paxta yetishtirishga yo'naltirilgan edi. "Umumittifoq mehnat taqsimotida O'zbekiston xalq xo'jaligi asosan paxtachilik, shu bilan birga, ipakchilik, qorako'ldchilik va mevalilikka ixtisoslashuvi belgilab berilgan bo'lib, sanoatning rivojlanishi, avvalo, umumittifoq mehnat taqsimotida respublika oldiga

qo'yilgan asosiy siyosiy-iqtisodiy vazifani hal qilishga, ya'ni paxtachilikni rivojlantirishga, undan keyingina kompleks xalq xo'jaligini yaratishga bo'ysundirildi"[2].

Bedrinsevning O'zbekistonning SSSR xalq xo'jaligidagi o'rni to'g'risidagi tushuntirishida bir qancha muhim fikrlar ko'rsatilgan. O'zbekiston Sovet Ittifoqining asosiy qishloq xo'jaligi markazi bo'lib, birinchi navbatda paxta yetishtirish bilan mashhur edi. Ko'pincha SSSRning "paxta bazasi" deb atalgan, paxta "oq oltin" deb nomlangan. Ushbu monokultura Sovet iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi bo'lib, Sovet respublikalari bo'ylab to'qimachilik sanoatini xom ashyo bilan ta'minladi. O'zbekiston asosan qishloq xo'jaligi bo'lgan bo'lsa-da, Sovet hukumati sanoat sohasini rivojlantirish uchun ham birgalikda harakat qildi. Bu konchilik, metallurgiya, mashinasozlik, kimyo kabi turli sanoat tarmoqlarini tashkil etishni o'z ichiga oldi. Ushbu tarmoqlarning rivojlanishi iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va respublikaning qishloq xo'jaligiga qaramligini kamaytirishga qaratilgan edi.

Mintaqa tabiiy resurslarga, jumladan, tabiiy gaz, neft va foydali qazilmalarga boy edi. Ushbu resurslardan foydalanish Sovet Ittifoqining energiya ehtiyojlari va sanoat ehtiyojlarini qondirishda muhim rol o'ynadi. O'zbekiston SSSRning markazlashgan rejalashtirish va taqsimlash tizimiga birlashtirildi. Bu uning iqtisodiy faoliyati sovet markaziy hukumatining ehtiyojlari va ustuvor vazifalari bilan chambarchas bog'liqligini anglatardi.

Tahlil va natijalar. Respublika SSSRning boshqa hududlaridan ishlab chiqarilgan mahsulotlar va texnologiyalarni olayotganda zarur xomashyo va qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan ta'minladi. Paxtachilikni qo'llab-quvvatlash uchun irrigatsiya loyihalari, transport tarmoqlari va shaharlarni rivojlantirish kabi infratuzilmaga katta investitsiyalar kiritildi. Bundan tashqari, Sovet iqtisodiyotining ehtiyojlarini qondirish uchun ta'lim va kasbiy tayyorgarlik orqali ishchi kuchini yaxshilashga e'tibor qaratildi. Bedrinsev, shuningdek, O'zbekistonning sovet iqtisodiyoti doirasida duch kelgan muammolarni, masalan, intensiv paxta yetishtirish (masalan, Orol dengizining qisqarishi) tufayli atrof-muhitning buzilishi, birgina hosilga iqtisodiy qaramlik va ijtimoiy jadal sanoatlashtirish va resurslarni qazib olishning iqtisodiy oqibatlari haqida ham fikr yuritgan.

Umuman olganda, Bedrinsevnin tahlili O'zbekistonning sovet iqtisodiy tizimidagi strategik ahamiyatini ta'kidlab, uning qishloq xo'jaligi va tabiiy resurslarning asosiy yetkazib beruvchisi sifatidagi rolini ta'kidlab, shu bilan birga bu pozitsiya bilan bog'liq murakkablik va qiyinchiliklarni e'tirof etishi mumkin.

Sovet davlati paxtachilikni qo'llab-quvvatlash uchun keng sug'orish tizimlariga, jumladan, ulkan kanallar va suv havzalari qurilishiga sarmoya kiritdi. 20-asr o'rtalariga kelib O'zbekiston sovet to'qimachilik sanoati uchun muhim bo'lgan xomashyo yetkazib beruvchi dunyodagi eng yirik paxta ishlab chiqaruvchilardan biriga aylandi. "O'zbekiston paxtachilik sanoati kompleksiga paxta yog'i ishlab chiqarish sanoati, mineral o'g'it yetishtirish, paxta tozalash, to'qimachilik sanoati uchun mashina hamda uskunar yetkazuvchi korxonalar, qishloq xo'jaligi mashinasozligi kabilar kirardi"[3].

Bedrinsevnin O'zbekistonning SSSR xalq xo'jaligidagi o'rni haqidagi tushuntirishi haqiqatan ham uning paxta sanoati majmuasining ko'p qirrali xususiyatini ta'kidlab, o'zaro bog'liq bo'lgan bir qancha tarmoqlarni ko'rsatib beradi.

O'zbekiston iqtisodiyotining markazi uning keng paxta maydonlari bo'lib, u paxta sanoatining asosini tashkil qilgan. Paxta yetishtirish katta mehnat va keng ko'lamli sug'orishni talab qildi, bu Amudaryo va Sirdaryodan suvni burish kabi yirik sug'orish loyihalari bilan qo'llab-quvvatlandi. Paxta tozalash paxta sanoatida paxta tolasini chigitdan ajratishni o'z ichiga olgan hal qiluvchi jarayon edi. O'zbekistonda paxta xomashyosini qayta ishlash uchun SSSRning boshqa hududlariga olib o'tishdan oldin uni qayta ishlash uchun ko'plab paxta tozalash zavodlari tashkil etilgan.

Paxta chigitidan paxta yog'i ishlab chiqarish uchun paxta tozalash jarayonining qo'shimcha mahsuloti ishlatilgan. Bu neft ishlab chiqarish sanoati paxta majmuining ajralmas qismi bo'lib, osh yog'i va boshqa mahsulotlar bilan ta'minlab, shu orqali paxta sanoatiga qo'shimcha qiymat qo'shadi.

Yuqori paxta hosilini saqlab qolish uchun katta miqdorda mineral o'g'itlar kerak edi. O'zbekistonda paxta dalalarining hosildorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan ushbu talablarni qondirish uchun katta miqdorda o'g'it ishlab chiqarish sanoati rivojlangan. O'zbekiston korxonalari to'qimachilik sanoati uchun zarur bo'lgan mashina va jihozlarni yetkazib bergan. Bu ip yigirish, to'quvchilik va boshqa to'qimachilik ishlab chiqarish jarayonlarida qo'llaniladigan mashinalarni ishlab chiqarish va ularga texnik xizmat ko'rsatishni o'z ichiga olgan bo'lib, paxta tolasini to'qimachilikka samarali qayta ishlash imkonini beradi. Paxtachilikni mexanizatsiyalash kuchli qishloq xo'jaligi mashinasozligi sanoati tomonidan qo'llab-quvvatlandi. Bu tarmoqda paxta ekish, ishlov berish va terish uchun zarur bo'lgan traktorlar, kombaynlar va boshqa texnikalar ishlab chiqarildi. Bunday texnikaning mavjudligi

paxtachilikda samaradorlik va hosildorlikni oshirishda muhim ahamiyatga ega edi.

Paxta xomashyosining katta qismi boshqa sovet respublikalariga jo'natilgan bo'lsa-da, O'zbekistonda ham o'zining to'qimachilik sanoati rivojlangan. Bu ip-kalava, gazlama va tayyor to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarishni o'z ichiga olgan. To'qimachilik fabrikalari nafaqat mahalliy paxtani qayta ishlash, balki Sovet Ittifoqining kengroq to'qimachilik ishlab chiqarish tarmog'ida ham muhim rol o'ynagan.

Bedrinsevnin tahlili bu o'zaro bog'langan tarmoqlar O'zbekistonda qanday qilib keng qamrovli va o'zini-o'zi ta'minlovchi paxta sanoati majmuasini tashkil etganini ko'rsatib beradi. Ushbu majmua nafaqat respublika iqtisodiyoti uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, balki Sovet Ittifoqining turli sanoat va iste'mol ehtiyojlarini qo'llab-quvvatlab, SSSRning umumiy iqtisodiy tuzilishida muhim rol o'ynadi.

V.I.Lenin shunday degan edi: "Davlatning butun iqtisodiy mexanizmini birlashgan katta mashinaga, yuz millionlarcha kishilarni bir reja bilan ishlaydigan bir xo'jalik organizmiga aylantirish kerak"[4].

Leninning qarashlari Sovet Ittifoqi bo'ylab iqtisodiy faoliyat keng qamrovli milliy rejalarga muvofiq muvofiqlashtirilgan markazlashtirilgan rejalashtirilgan iqtisodiyotni o'rnatish orqali amalga oshirildi. O'zbekiston uchun bu uning iqtisodiy faoliyati, xususan, paxta sanoati kengroq sovet iqtisodiy strategiyasi bilan chambarchas bog'langanligini anglatardi.

Bu yagona iqtisodiy mashina doirasida har bir respublika, jumladan, O'zbekiston ham o'ziga xos rol va mas'uliyatga ega edi. O'zbekistonning roli ko'p jihatdan uning paxta va shunga o'xshash mahsulotlar ishlab chiqarish quvvati bilan belgilandi. Ushbu ixtisoslashuv SSSRning turli landshaftlari va iqlimi bo'ylab resurslardan foydalanish va ishlab chiqarishni optimallashtirish bo'yicha umumiy Sovet strategiyasining bir qismi edi.

Markazlashtirilgan rejalashtirish tizimi O'zbekistonga paxta yetishtirishni maksimal darajada oshirish uchun texnika, o'g'itlar va irrigatsiya infratuzilmasi kabi resurslarni ajratishni ta'minladi. Ushbu muvofiqlashtirish yuqori mahsuldorlikni saqlash va to'qimachilik va paxta yog'i ishlab chiqarish kabi o'zaro bog'liq bo'lgan tarmoqlarni qo'llab-quvvatlash uchun muhim edi.

"Yuz millionlab odamlarni yagona iqtisodiy organizmga" aylantirib, Sovet tizimi milliy iqtisodiy maqsadlarga erishish uchun respublikalar bo'ylab ishchi kuchini safarbar qilishni maqsad qilgan. O'zbekistonda bu aholining salmoqli qismi qishloq xo'jaligi va unga aloqador sohalarida band bo'lganini ko'rsatdi. Shunday qilib, respublikaning ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga markaziy rejaning talab va ko'rsatmalari katta ta'sir ko'rsatdi.

Leninning qarashlari samaradorlikni ta'minlash uchun texnologiya va sanoatni qo'llab-quvvatlashni ishlab chiqish va tarqatishni ham nazarda tutgan. O'zbekiston uchun bu qishloq xo'jaligi texnikasi bilan ta'minlash, paxta tozalash zavodlarini rivojlantirish, o'g'it ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga olgan bo'lib, ularning barchasi uning sovet iqtisodiyotidagi rolini saqlab qolish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega edi.

Markazlashtirilgan rejalashtirish va ixtisoslashtirish iqtisodiy foyda keltirgan bo'lsa-da, u qiyinchiliklarni ham keltirib chiqardi. Paxta monokulturasiga e'tibor Orol dengizining qisqarishi kabi ekologik degradatsiyaga olib keldi va birgina ekinga qaramlik tufayli iqtisodiy zaiflikka olib keldi. Bu masalalar "yagona iqtisodiy organizm" yaratishga urinishning murakkabliklari va ba'zan salbiy oqibatlarini aks ettiradi.

Bedrinsevning tahlili, ehtimol, ushbu dinamikani o'rganib chiqadi va Leninning yagona iqtisodiy mashina haqidagi qarashlari O'zbekistonda paxta sanoati majmuasi orqali qanday amalga oshirilganligini ko'rsatadi. Bunday kompleks yondashuv O'zbekistonning sovet iqtisodiyotining asosiy tarkibiy qismiga aylanishiga yordam berdi, biroq markazlashgan rejalashtirish va iqtisodiy ixtisoslashuv tizimiga xos bo'lgan muhim ekologik va ijtimoiy muammolarni ham keltirib chiqardi.

"Paxtachilikni yanada rivojlantirish maqsadida bir qator mashinasozlik zavodlari ("Toshqishloqmash", "O'zbekqishloqmash", "Krasniy dvigatel", "Pod'yomnik" va boshqalar) traktorlar uchun tirkama mexanizmlar va ehtiyot qismlar ishlab chiqarishga qayta ixtisoslashtirildi. Bu davrda O'zbekistonda 150 dan ortiq yangi sanoat korxonalari ishga tushirildi. Yirik sanoat korxonalarining umumiy soni 1946 yilda 1425 ta bo'lsa, bu raqam 1950 yilga kelib 1648 taga yetdi"[5].

1950 yilda O'zbekistonda 2.225 ming tonna paxta yetishtirilgan[6]. Bu raqam qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish ko'lamini va o'sha davrda mintaqada paxtachilikning ahamiyatini tushunish imkonini beradi. Bundan tashqari, paxta yetishtirishning bunday yuqori darajasining O'zbekiston iqtisodiyoti va uning sanoat sektoriga iqtisodiy va ijtimoiy ta'sirini, ayniqsa, o'sha paytda mavjud bo'lgan sanoat korxonalarini hisobga olgan holda ko'rib chiqish foydali bo'lishi mumkin. Paxta ishlab chiqarish sanoatining o'sishida, xususan, to'qimachilik sanoati va unga aloqador tarmoqlarda muhim rol o'ynagan.

1960 yilda uning miqdori 2.824 ming tonnaga yetdi[7]. Shu bois 1950-1960 yillarda O'zbekistonda paxta yetishtirish 599 ming tonnaga ko'paydi, bu taxminan 26,92 foizga o'sdi. Paxta yetishtirishning bunday sezilarli o'sishi o'n yil ichida qishloq xo'jaligi mahsulotlarining sezilarli darajada kengayganidan dalolat beradi. O'sha yili respublika SSSRda yetishtirilayotgan paxtaning 60%ga yaqinini berib, Misr, Eron,

Afg'oniston va Yaponiyada tayyorlangan paxta miqdoriga nisbatan 2 baravar ko'p paxta hosili undirgan edi. Shu yil O'zbekiston paxta tayyorlashda Xitoy va AQShdan keyin uchinchi o'rinni egallab, dunyoda yetishtiriladigan paxta tolasining yettidan bir qismini ishlab chiqargan[8].

Jahon paxta tolasining 14,29 foizini ishlab chiqarish O'zbekistonning jahon paxta sanoatidagi muhim rolini ko'rsatadi. Bu mamlakatning iqtisodiy qudrati va xalqaro bozorlardagi ahamiyatiga hissa qo'shadigan muhim iqtisodiy va savdo ta'sirga ega bo'ladi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlab o'tganlaridek, "Bugungi kunda mamlakatimizda yetishtirilayotgan paxtadan olingan tolaning 40 foizi qayta ishlanmoqda, qolgan tabiiyki, chetga eksport qilinmoqda"[1]. Darhaqiqat, O'zbekistonda yetishtirilayotgan paxta tolasining qariyb 40 foizi mamlakatimiz o'zida qayta ishlansa, qolgan 60 foizi xorijga xomashyo sifatida eksport qilinmoqda. Bu paxta xomashyosining katta qismi eksport qilingan o'tgan yillarga nisbatan sezilarli rivojlanishdir. Mahalliy qayta ishlashga o'tish O'zbekistonning mamlakat ichida qo'shimcha qiymatni oshirish, to'qimachilik sanoatini rivojlantirish va paxta yetishtirishdan iqtisodiy daromad olish bo'yicha kengroq strategiyasining bir qismidir.

Xulosa va takliflar. Muhim mahsulot O'zbekiston qishloq xo'jaligi strategiyasida paxta yetishtirishga e'tibor qaratilishi, ehtimol paxta yetishtirishga bag'ishlangan yer, mehnat va resurslardan keng foydalanishni nazarda tutadi. Xitoy va AQShdan keyin uchinchi o'rinda bo'lish O'zbekistonda paxta yetishtirish amaliyoti va infratuzilmasi yuqori darajada rivojlanganidan dalolat beradi. Bu taqqoslash O'zbekiston paxta yetishtirishning ushbu jahon gigantlariga nisbatan samaradorligi va ko'lamini ta'kidlaydi. Bunday jadal o'sish va jahon ishlab chiqarishining salmoqli ulushi paxtaning O'zbekiston iqtisodiyotidagi tarixiy ahamiyatini ham, o'sha davrda jahon qishloq xo'jaligi bozoridagi strategik rolini ham aks ettiradi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –Toshkent: "O'zbekiston", 2017. – B.22.
2. Бедринцев К.Н. СССР халқ хўжалигида Ўзбекистоннинг тутган ўрни. – Т., 1953. – Б. 25.
3. Ўзбекистон саноати структурасидаги прогрессив силжишлар. – Т.: Фан. 1974. – Б. 25.
4. Ленин В.И. Тўла асарлар тўплами. 27-жилд. – Б. 79.
5. Совет Ўзбекистони экономикаси ва маданиятининг ривожланиши. – Т., 1958. – Б. 123.
6. Зиядуллаев С.К. Узбекская ССР в едином союзе братских республик. – М.: Знание, 1980. – С. 38.
7. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1960 году. Краткий статистический сборник. – Т., 1961. – С. 25.
8. Баратов П. Етти йилликда Ўзбекистон ишлаб чиқарувчи кучларининг ўсиши ва жойлаштирилиши. – Т.: Ўзбекистон Бирлашган нашриёти, 1960. – Б. 6.